

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2014.10.03>

Monika KACZOR
Uniwersytet Zielonogórski

Kontekst sytuacyjny tekstu a eksplikowanie określonych pojęć etyczno-społecznych (na przykładzie wybranych czasopism społeczno-politycznych i społeczno-kulturalnych)

Zmiany ustrojowe, ze szczególnym uwzględnieniem znaczących transformacji gospodarczych i społecznych, spowodowały, że pewne pojęcia związane z etyką społeczną zasadniczo wpłynęły na stan świadomości społecznej (wartości i postaw), co znajduje swoje potwierdzenie w przekazach prasowych (Kwiek-Osiowska 1989; Sękowska 2007). Konieczność dostosowania się do nieznanych, nowych i niejednokrotnie innych struktur politycznych i społeczno-gospodarczych, które pojawiały się pod wpływem nowych tendencji ustrojowych, wymusiła zmiany języka, opisu i interpretacji tych fragmentów rzeczywistości, które są związane z całością mechanizmów i warunków działania systemu politycznego i społeczno-gospodarczego. W tej sytuacji na szczególną uwagę zasługują pojęcia etyczno-społeczne, które w przekazach prasowych sprzyjają wyrażaniu ocen, perswazji, a także kształtowaniu określonych zachowań odbiorcy, a tym samym tworzeniu obrazu charakterystycznego dla mówienia o wartościach we współczesnych zjawiskach politycznych i społeczno-gospodarczych (Puzynina, Zdunkiewicz 1992).

Słownictwo związane z etyką społeczną nie jest kategorią ostrą i, jak dotąd, nie zostało precyzyjnie zdefiniowane. W związku z tym problematyka pojęć etyczno-społecznych została włączona w nurt rozważań związanych z „pojęciami sztandarowymi” (Pisarek, 1999; Grzywaczewski 1997), „słowami najważniejszymi” (Pisarek 2005), „pojęciami flagowanymi” (Pisarek 1989), „wyrazami ważnymi” (Pisarek 2001), „symbolami kolektywnymi” (Fleischer 1996). Są one opisywane jako elementy rzeczywistości opartej na doświadczeniu ze względu

na różne wartości i antywartości, miranda (pojęcia pozytywne, które należy podziwiać) i kondemnanda (pojęcia negatywne, które należy potępiać) (Pisarek 2002).

W związku z problemem zawartym w tytule artykułu wypada odnieść się do zjawiska etyki społecznej (Radziejewicz-Winnicki 2004; Sztompka 1994; Wojtyła 1979), będącej, jak to wynika z przekazów prasowych, domeną zainteresowań na gruncie relacji politycznych, społecznych, ekonomicznych (biznesowych). Ma to istotne znaczenie dla funkcjonowania w tych obszarach pojęć właściwych etyce społecznej. Jej przedmiotem jest przede wszystkim moralna ocena działań politycznych, społecznych, gospodarczych, kulturowych (obyczajowych), uwarunkowana także funkcjonowaniem określonych struktur i instytucji. Etyka społeczna wchodzi w zakres treści etyki ogólnej w tym wymiarze, który wskazuje na jakość moralną ludzkich zachowań w wymienionych powyżej sferach życia w perspektywie godności osoby ludzkiej.

Z tym, co napisano wyżej, wiąże się zjawisko ładu społecznego, charakteryzowane pośrednio w przekazach prasowych, w którym istotne znaczenie mają określone pojęcia etyczno-społeczne. Ład społeczny sprzyja zaspokajaniu indywidualnych i społecznych potrzeb, a także zapewnia więź społeczną i ład moralny. Jego cechami dystynktywnymi są wartości etyczne, normy i wzory działania i postępowania, tworzące normatywno-społeczny porządek moralny.

Wiele pojęć związanych z etyką społeczną jest znaczących dla dyskursu prasowego (Grzywaczewski 1997; Pisarek 2005). Konteksty, w których pojawiają się pojęcia etyczno-społeczne, ujawniają nowy sens i inne uwarunkowania, mające wpływ na myślenie i mówienie o wartościach ważnych dla sfery etyczno-społecznej. Zwracają uwagę przede wszystkim te połączenia z pojęciami etyczno-społecznymi, które są osobliwe, okazjonalne, słabo utrwalone, niemające postaci konwencjonalnych związków wyrazowych, ale występujące we współczesnych tekstach prasowych (Nowakowska 2005). Znamienne jest także usytuowanie pojęć etyczno-społecznych w szerokich kontekstach cywilizacyjnych, politycznych, społeczno-gospodarczych i kulturowych (obyczajowych), co otwiera możliwości dla powstawania nowych połączeń wyrazowych.

Ze względu na problem zawarty w tytule artykułu przyjmuję, że kontekst sytuacyjny to „te fakty, które są relewantne dla komunikacji i jednocześnie właśnie one zostały wybrane i właściwie zinterpretowane w trakcie procesu tworzenia tekstu” (Żydek-Bednarczuk 2005, 231). W lingwistyce kontekst sytuacyjny jest definiowany także jako zespół istotnych elementów towarzyszących wypowiedzi (Pisarkowa 1978). Zadaniem Barbary Bonieckiej, kontekst sytuacyjny „jest to wszystko, co dla mówiących ma znaczenie wtedy, gdy konstruują teksty, czy też to, co powinni brać pod uwagę, gdy mówią inni, wreszcie to wszystko, z czego powinni zdawać sobie sprawę, wchodząc w interakcję przy założeniu, że stronom zależy na osiągnięciu konkretnych celów” (Boniecka 1999, 47; por. także Beugrande, Dressler 1990; Dobrzyńska 1990; Ostaszewska, Sławkowa 1996; Puzynina 1990). Kontekst sytuacyjny również jest rozumiany jako przeniesienie

cech relewantnych z sytuacji do tekstu wypowiedzi. W efekcie tworzoną one kontekst sytuacyjny polegający na sprzężeniu zwrotnym między sytuacją zewnętrzn językową a kontekstem stanowiącym ramy tekstu” (Ostaszewska, Sławkowa 1996, 235).

W literaturze lingwistycznej mówi się o kontekście sytuacyjnym (pragmatycznym, tekstowym) (Grzegorzczkowska 1994; Grzegorzczkowska 2001; Langa-cher 2005). Wszystkie te określenia mają charakter funkcjonalny, a ich użycie ma zinterpretować określoną jednostkę leksykalną zastosowaną w określonym celu/intencji. Zatem kontekst to: 1. dyskurs, który otacza jednostkę językową i pozwala określić jej interpretację; 2. okoliczności lub zbiór faktów, które otaczają pewną sytuację lub zdarzenie (Ciecierski 2011, 2–3); 3. „sfera leksykalno-semantyczna ewokowana przez tekstowe znaczenie słów, będąca ich uzupełnieniem, rozwinięciem” (Zawadowski 1966; Boniecka 1994; Filar, Piekarczyk 2006).

Celem artykułu jest zatem omówienie tego, w jaki sposób to, co należy do świata zewnętrznego, ma znaczenie wtedy, gdy mówi się o określonych pojęciach etyczno-społecznych w tekstach prasowych. Jak składniki świata fizycznego, a więc czas, miejsce, wydarzenia, fakty, relacje przyczynowe, okoliczności, uczestnicy określonych sytuacji, wpływają na sposób określania moralnego porządku życia społecznego? Jak połączenie kontekstu z czynnikami sytuacji zewnętrznej warunkuje znaczenie, ale także rozumienie i funkcjonowanie określonych pojęć w sferze etyki społecznej? Jakie elementy sytuacji rozumianej jako kategoria zewnętrzn językowa uaktywniają się w procesie nazywania określonego fragmentu rzeczywistości w tekście? Jak uwarunkowania społeczne, gospodarcze, polityczne i kulturowe wpływają na określanie pojęć etyczno-społecznych w wypowiedziach prasowych?

Pojęcia etyczno-społeczne funkcjonują w prasie jako pewnego rodzaju parametry powinności, obowiązku lub użyteczności dla określonych i specyficznych sytuacji społecznych, politycznych, gospodarczych, kulturowych (obyczajowych), w których pożądaną jest respektowanie określonych ogólnoludzkich wartości etycznych, mających niejako moc zobowiązującą w sensie moralnym. Ukonkretnieniem tych wartości jest ukazanie ich w działaniu, wymagającym poszanowania godności i praw człowieka, a także zasad życia społecznego, na których opiera się ład i humanistyczny porządek społeczny. W przekazach prasowych praktyczną stroną realizacji pojęć etyczno-społecznych polega na podświetlaniu przyrzeczeń, zobowiązań, intencji, następstw zinstytucjonalizowanych, indywidualnych i zbiorowych działań (dystrybucji dóbr i usług) z uwzględnieniem szeroko rozumianej odpowiedzialności i sprawiedliwości społecznej.

Ze względu na temat zawarty w tytule artykułu zanalizowano konteksty wypowiedzi, zawierające pojęcia etyczno-społeczne takie, jak: *akulturacja, bezrobocie, braterstwo, dobro wspólne, etos, etyka, godność, miłosierdzie, odpowiedzialność, praca, solidarność, sprawiedliwość, sumienie, tolerancja, ubóstwo, uczciwość, wolność*, zamieszczone w tekstach polityczno-dziennikarskich: arty-

kułach, opiniach, komentarzach, wywiadach z politykami, felietonach w następujących czasopismach: „Gazeta Wyborcza” (GW), „Polityka” (P), „Rzeczpospolita” (Rz), „Tygodnik Powszechny” (TP), „Uważam Rze” (URz), „Wprost” (W)¹.

Wybór materiału do analizy wynika z faktu, że w tego rodzaju periodykach pojęcia etyczno-społeczne są wykorzystywane w różnych perspektywach do opisu i interpretacji zjawisk charakterystycznych dla sfery społeczno-moralnej. Są to wysokonakładowe dzienniki i gazety o tematyce społeczno-politycznej i społeczno-kulturalnej. Prezentują różne opcje światopoglądowe i polityczne. Ich duży zasięg wydawniczy skutkuje tym, że mają one charakter opiniotwórczy i kulturotwórczy.

Fundamentalnym pojęciem dla rozważań etyczno-społecznych w prasie jest sprawiedliwość. Jej funkcjonowanie w sferze moralnego ładu społecznego zakłada przyznanie każdemu tego, co mu się słusznie i proporcjonalnie należy, poznanie jego dobra moralnego i wspólnotowego, a także respektowanie go. W kontekstach prasowych, tam, gdzie mowa jest o zachowaniu ładu społecznego, pojawia się *sprawiedliwość społeczna* (*Sędziowie ograniczyli wszechwładzę fiskusa*, URz, 21.07.2013). Odnosi się ona do budowania dobra wspólnego i równego w nim udziału jednostki i poszczególnych grup społecznych. Mówi się także o obiektywnym, rzetelnym i bezstronnym odnoszeniu się do minionej rzeczywistości oraz przyznaniu jej należnej pamięci. Językowym wyrazem takiej postawy jest określenie *sprawiedliwość dziejowa* (*Polityka pełna rozpacz*, URz, 4.11.2012).

W kontekście działalności wspólnot lokalnych i organizacji społecznych jest charakteryzowane pojęcie *społecznego miłosierdzia* (*Polacy pomagają każdego dnia*, URz, 13.01.2013), jako pewnego rodzaju posługi społecznej, realizującej się przez dobroć i litość. Posługiwanie się pojęciem *miłosierdzia* w przekazach prasowych przybliża jego istotę, polegającą na rozwiązywaniu trudnych problemów społecznych, a w szczególności zabezpieczeniu materialnym i pokryciu podstawowych potrzeb egzystencjalnych społeczeństwa. Kwestia *miłosierdzia* jest także traktowana ze względu na specyficzne okoliczności, pod wpływem których uwypatniany jest jego konkretny aspekt. Dlatego mówi się na przykład o *świętecznym miłosierdziu* (*Święta bożego kupowania*, GW, 24.12.2010).

W przekazach prasowych, analizujących mechanizmy i warunki działania różnych podmiotów gospodarczych związanych z wytwarzaniem i podziałem usług i dóbr, *odpowiedzialność* (Bartmiński, Grzeszczak 2010. Por. także Bielińska-Gardziel 2006; Dokurno 1993; Puzynina 1999) wiąże się z działaniem, w którym podmiot ponosi konsekwencje własnych, wolnych i świadomych, czy-

¹ Nie cytuję treści artykułów prasowych. Wskazuję na te elementy zewnętrzne sytuacji komunikacyjnej, które są zakodowane i powiązane z użyciem wspomnianych pojęć, podając stosowne odniesienia w przypisach. Znaczenia referencyjne nawiązujące do sytuacji zewnątrzjęzykowej (fakty, zdarzenia oraz ich przyczyny i konsekwencje) są znaczące dla wyjaśnienia użycia określonych pojęć etyczno-społecznych.

nów. Zwraca się uwagę na *odpowiedzialność moralną* za dobro lub zło, które zostało urzeczywistnione w bezpośrednich zamierzeniach, konkretnych przedsięwzięciach, działaniach, postępowaniach (Grzeczorzyczkowa 2012). Odpowiedzialność zostaje włączona w krąg wspólnego zobowiązania, odnoszącego się do grupy ludzi. W takich przypadkach mówi się o *odpowiedzialności zbiorowej* (*Historia i odpowiedzialność – w pierwszą rocznicę śmierci*, GW, 19.07.2010), uwydatniającej aspekt narodu w pewnej ciągłości historycznej (Kołakowski 1997). Stąd relatywnie często w prasowych omówieniach i analizach określonych inicjatyw gospodarczych pojawia się wzbudzające zaufanie sformułowanie *społeczna odpowiedzialność biznesu*. Jego istota polega na budowaniu wizerunku i rozwijaniu relacji zewnętrznych firmy oraz jej wpływie na społeczeństwo i środowisko, w której funkcjonuje. Przejawem tego jest ład korporacyjny, prawa człowieka, zachowania wobec pracowników, ochrona środowiska, dbałość o klienta, uczciwość biznesowa, zaangażowanie społeczne, dojrzałe zarządzanie organizacją, przynoszenie wymiernych korzyści zarówno finansowych, jak i pozafinansowych, dobre działania na rzecz konsumentów i rynku (wdrażanie standardów bezpieczeństwa, dbanie o klienta, jakość produktów i usług, regularne określanie priorytetów związanych z prowadzeniem firm i przedsiębiorstw) (*Firmy odpowiedzialne społecznie*, Rz, 24.04. 2012).

Dopełnieniem tak rozumianego pojęcia *strategicznej odpowiedzialności* jest określenie *zrównoważony rozwój*. W tekstach prasowych o charakterze gospodarczym jest to zwykle długoterminowe działanie, przygotowane na podstawie ustalonego kodeksu postępowania (kodeksu etyki), odwołujące się do postawy odpowiedzialności za „relacje z partnerami biznesowymi, stawiające im dodatkowe, pozafinansowe wymagania (np. szczególną dbałość o środowisko naturalne), oraz relacje z klientami (np. poprzez uczciwą komunikację dotyczącą produktów lub usług), a także ze społecznościami lokalnymi” (*Firmy odpowiedzialne społecznie*, Rz, 24.04. 2012).

Kształtowanie się procesów gospodarczych w wyniku swobodnej gry rynkowej spowodowało to, że niektóre pojęcia etyczno-społeczne zostały wyróżnione za pomocą cech jakościowych, które odnoszą się do określonych podmiotów gospodarczych. Stąd pojawiają się takie połączenia wyrazowe, jak: *odpowiedzialność konsorcjantów* (*Wspólna oferta, wspólna praca i wspólne rozliczanie*, Rz, 17.07.2013), *uczciwość kontrahenta* (*Nierozwiązany problem: VAT i złom*, Rz, 18.03.2013), *odpowiedzialność kupiecka* (*Cichy wspólnik zabiera pieniądze z konta*, Rz, 8.07.2013), *odpowiedzialność i uczciwość rynkowa* (*Uczciwość rynku się opłaca*, Rz, 22.05.2013), *uczciwość pracodawcy* (*Ubezpieczony może kontrolować OFE*, Rz, 12.04.2013).

W przekazach prasowych eksponowane są wydarzenia, sytuacje i problemy, które domagają się odpowiedniej oceny zgodności lub niezgodności z przyjętymi normami etycznymi, a tym samym stają się domeną *sumienia* (Bednarek 1982; Grzeczorzyczkowa 2012; Pajdzińska 2001). Pod wpływem określonych

wydarzeń pojęcia etyczno-społeczne stają się niejako semantycznymi zakładnikami określonych grup społecznych i instytucji. W tekstach prasowych przywołuje się *sumienie narodu* (*Posel nie jest sumieniem narodu*, GW, 29.01.2013) i *sumienie społeczne* (*Abp Głódź, Trzeba posłuchać sumienia narodu*, GW, 27.08.2010). Działalność inicjatorska, promująca życie i jego ochronę, a także postawy i zachowania ludzi temu właściwe, została w prasie określona sformułowaniem *sumienie pro-liferów* (*Aborcja i sumienie pro-liferów*, GW, 30.10.2012) ‘zdolność obrońców życia do właściwej oceny określonego postępowania jako zgodnego lub niezgodnego z przyjętymi normami etycznymi’. Projekt społeczny, chroniący życie dzieci, u których zostałyby rozpoznane pewne choroby lub wady genetyczne, określono w prasie *projektem ludzi sumienia* (*400 tysięcy podpisów pod projektem w sprawie zakazu tzw. aborcji eugenicznej*, Rz, 2.07.2013). Prawo do respektowania *klauzuli sumienia*, polegające na odmowie promocji i sprzedaży środków farmakologicznych niszczących ludzkie życie, znajduje swoje uzasadnienie w określeniu *sumienie farmaceuty*. Odnosi się ono do regulacji prawnych, na podstawie których ‘aptekarze mogliby nie sprzedawać leków wbrew własnemu sumieniu’ (*Sumienie farmaceuty*, W, 10/2011). Wątpliwości wynikające z decyzji sejmku o zaakceptowaniu lub odrzuceniu czynności stanowiących ustaloną formę zewnętrzną społecznie i cywilizacyjnie obcych polskiej kulturze praktyk zdefiniowano jako *sumienie poselskie* (*Posłowie zdecydowali. Uboju rytualnego w Polsce nie będzie*, Rz, 12.07.2013). Określenie *konflikt sumienia*, wynikające ze sprzeczności interesów i antagonizmów, towarzyszy wydarzeniom, które domagają się odpowiedniej pamięci historycznej (*Nowa niemiecka tożsamość*, Rz, 29.06.2013). W sprawach, co do których istnieją sprzeczne i sporne stanowiska, o ich regulację prawną wnosi się do Międzynarodowego Trybunału Praw Człowieka ONZ, ze względu na specjalne kompetencje tego organu sądowego, wymagane do rozpatrywania spraw o szczególnym znaczeniu. Taki stan rzeczy w przekazach prasowych jest określany *trybunałem sumienia* (*Trybunał sumienia*, W, 18/2012). W kontekście dyrektyw moralnego postępowania, wynikających z zapowiedzi rządu ograniczenia koszyka świadczeń socjalnych i zdrowotnych, pojawiło się w prasie określenie *sumienie rządu* (*Spór ekonomistów coraz ostrzejszy*, Rz, 27.05.2013). Nowy projekt ustawy funeralnej, dopuszczający możliwość przechowywania w domach urn z prochami bliskich, dał podstawy do nazwania w prasie tej sejmowej propozycji *urzeczywistnieniem wolności sumienia* (*Sejmowe nie dla przechowywania urn z prochami bliskich w domach*, Rz, 9.05.2013). Z kolei *sumieniem ekologicznym* kierowano się przy upowszechnianiu metod ochrony środowiska i recyklingu organicznego (*Sumienie w ekologii*, W, 7/2013).

Elementem składowym pojęcia *sumienia*, ustabilizowanym w normie społecznej, co znajduje także potwierdzenie w analizach prasowych, jest *wolność* (Sękowska 2010). Mówi się o niej wtedy, gdy jest potrzeba samookreślenia i samostanowienia człowieka lub grupy społecznej odnośnie do takiego czy in-

nego działania, wybierania, decydowania. Z przekazów prasowych wynika, że *wolność* dotyczy tej sfery rzeczywistości, w której zwraca się uwagę na cele, racje i motywy działania w wymiarze indywidualnym i społeczno-gospodarczym. Konteksty, w których mówi się o *wolności*, wyprowadzają jej charakterystykę na płaszczyźnie jednostkowej i wspólnotowej, łącząc ją także z *godnością* i *odpowiedzialnością*. *Wolność* jest ujmowana w różnych aspektach, o czym świadczą następujące przykładowe połączenia wyrazowe: *wolność gospodarcza* (*Polacy cenią sobie wolność*, URz, 9.07.2013), *wolność konsumencka* (*Absurdalne prawo*, URz, 9.06.2013), *wolność obywateli* (*Czy wolność staje się dla nas ciężarem*, P, 12.12.2006), *wolność religijna* (*Wolność obrzezania*, P, 3.07.2013), *wolność seksualna* (*Prezydent podpisał zmiany w ściganiu przestępców seksualnych*, GW, 9.07.2013), *wolność słowa* (*Przeciw Kościołowi i demokracji*, URz, 9.06.2013), *wolność sumienia* (*Spór o ubój rytualny. Wolność, religia, okrucieństwo*, GW, 6.06.2013), *wolność wypowiedzi* (*Michał Smolorz wygrał spór o wolność wypowiedzi*, GW, 16.10.2012).

W przekazach prasowych zwraca się również uwagę na kształtowanie więzi osobowych na różnych płaszczyznach w mikroskali i makroskali, wynikających ze wspólnoty losu, przynależności. Zrzeszanie się osób funkcjonujących w samorządach, organizacjach pozarządowych, wspólnotach lokalnych w celu wzmocnienia wspólnych inicjatyw lokalnych to *braterstwo małych ojczyzn* (*Patriotyczny „coming out”*, Rz, 11.05.2013). W prasie zainteresowanie myśleniem wspólnotowym w dziedzinie rozwoju i budowania silnej pozycji na wielkim rynku konkurujących ze sobą jednostek i podmiotów gospodarczych jest określane jako *braterstwo solidaryzmu społecznego* (*Upadek wiary w liberalizm*, Rz, 8.04.2013). Z kolei *braterstwo liny* to sformułowanie, które stało się kluczem do opisywania w prasie wydarzeń związanych z polskim alpinizmem (*Wróć w góry wysokie*, Rz, 5.07.2013).

Wymogiem *braterstwa* jest *solidarność*, co potwierdzają konteksty prasowe, w których podkreśla się, że jest to sposób realizowania się człowieka w określonej wspólnocie, z ludźmi i pośród ludzi. Na gruncie społecznym, a zwłaszcza relacji międzyludzkich, zwraca się uwagę na relację współzależności i współodpowiedzialności. Stąd mówi się o potrzebie *solidarności społecznej* (*Przekręt 20-lecia*, URz, 14.07.2013). Wskazuje się także na związek takiej postawy z określonym dobrem wspólnym (wspólnym losem). Płaszczyzną realizacji tej wartości są także zależności ekonomiczne, w których widać współzależność między ludźmi, a także między narodami.

Dominującym elementem *solidarności* jest *zasada dobra wspólnego* (*Przeciw Kościołowi i demokracji*, URz, 9.06.2013). Teksty prasowe utrwalają te wydarzenia charakterystyczne dla działalności społecznej, w których ta tendencja kształtuje się i rozwija poprzez udział jednostki w dobrach społeczności mniejszych, a tych z kolei w korzyściach niezbędnych dla społeczności większych (Grzegorzczkova 2012). Z kontekstów prasowych można wnioskować, że reali-

zacja *zasady dobra wspólnego* odwołuje się do innych wartości, a w przede wszystkim do *wolności i tolerancji*.

Szacunek dla *prawdy* (Bartmiński 2005; Grzeczorczykova 2012; Kleszczowa 2010) to wyraźnie eksponowany temat w przekazach prasowych. Mówi się o tym, że ugruntowanie *godności* w życiu społecznym osiąga się *prawdą*, decydującą o jakości relacji międzyludzkich. Brak wymiany prawidłowych i wiarygodnych informacji między członkami społeczeństwa, a także traktowanie *prawdy* w wymiarze pragmatycznym czy utylitarnym jest zaprzeczeniem *etyki prawdy* (*Rośnie wrażliwość historyczna*, Rz, 20.07.2013). W dyskusjach motywowanych politycznie widać potrzebę zgodności faktów historycznych w treści i w formie, adekwatności słów oraz wyrazistych ocen moralnych. Tendencja, by doraźne interesy polityczne nie dominowały nad prawdą dziejową, jest wyrażana w sformułowaniu *prawda historyczna* (*Polska-Rosja. Droga do normalności*, P, 12.04.2011).

W prasowych interpretacjach pewnych wydarzeń społeczno-politycznych można zauważyć odniesienia do osobistej wartości człowieka, do jego *godności*, która jest silnym czynnikiem motywującym do działania w sytuacjach trudnych i wymagających znacznego wysiłku (Zdunkiewicz-Jedynak 2012). Taka postawa jest niejako „zanurzona” w sposobie postępowania *człowieka honoru* (*Hołd za służbę w Polsce*, Rz, 31.05.2013).

Jak wynika z kontekstów prasowych, pojęciem współwystępującym z *honor*em jest *godność* (Grzeczorczykova 2012; Piotrowska 2012). Pojawia się ono tam, gdzie są przedstawiane wydarzenia społeczno-polityczne i kulturowe w aspekcie konstytutywnych wartości moralnych. Szczególnemu oglądowi zostaje poddana zdolność człowieka do wolnego i świadomego działania, a także do wyborów moralnych. Stąd w przekazach prasowych pojawiają się takie przykładowe sformułowania, jak: *godność człowieka* (*Jak chwalić się swoim towarem czy usługą*, Rz, 11.07.2013), *godność zawodowa* (*Jest postępowanie dyscyplinarne wobec mec. Rogalskiego*, Rz, 27.06.2013). Z kolei, gdy *godności* przysługuje pewna autonomia w zakresie sposobu jej realizacji z uwzględnieniem *dobra wspólnego* określonej grupy ludzi, którą łączy wspólne pochodzenie, język, kultura, a także świadomość narodowa, mówi się o *godności narodowej* (*Wejście do Unii – szansa rozliczenia się z historią*, Rz, 15.07.2013).

Pojęcia etyczno-społeczne w przekazach prasowych zostały włączone również w kontekst określonych wartości związanych z ludzką aktywnością, realizowanych w celu podporządkowania świata rozwojowi i zaspokojeniu potrzeb człowieka. Jednym z takich pojęć jest *praca*, która jest wartością polegającą na właściwym dostosowywaniu świata do potrzeb człowieka. W przekazach prasowych pod wpływem dyskusji nad nieużytecznymi cywilno-prawnymi umowami zatrudnienia pracowników pojawiło się określenie *śmieciowa praca* (*Lewica kontra ekonomiści – spór o umowy śmieciowe*, Rz, 31.05.2013). Charakteryzuje ono pracę jako czynność bezużyteczną, bezcelową, wręcz „przeznaczoną do wy-

rzucenia”, bez wartości. Podobne konotacje niesie sformułowanie *śmieciowe bezrobocie* (*Lewica kontra ekonomiści – spór o umowy śmieciowe*, Rz 31.05.2013), określające nieprzydatne do niczego formy aktywności zawodowej człowieka.

Ubóstwo ekonomiczne (*Pokolenie nieudaczników*, URz 5.05.2013), *ubóstwo emerytury* (*Złodzieje dobrobytu*, URz, 6.01.2013) to tylko przykładowe sformułowania, które w przekazach prasowych pojawiają się w kontekście rozwoju społeczeństwa poprzez pracę i możliwości, jakie daje ona w procesach ekonomiczno-gospodarczych. Pojawiają się one także wtedy, gdy widoczny jest trwały brak środków niezbędnych do zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. *Ubóstwo* jest pewnego rodzaju parametrem braku i zagrożenia dla realizacji celów i zadań życiowych.

Pod wpływem przeobrażeń kulturowych i socjologicznych w prasie polskiej mówi się o *akulturacji* jako o zjawisku społeczno-moralnym. Łagodne i delikatne mechanizmy przejmowania elementów obcej kultury (wartości, wzorów zachowania) niezbędnych do „normalnego” życia i przystosowania się człowieka, grupy ludzi do nowego (obcego) środowiska społecznego otrzymały nazwę *ak-samitnej akulturacji* (*Polskie małe ojczyzny*, Rz, 13.01.2013).

Z asymilacją elementów obcej kultury łączą się określonego rodzaju frustracje, napięcia i konflikty, które wynikają z konieczności poszanowania poglądów, wierzeń, upodobań różniących się od własnych. W związku z tym w prasie pojawiają się odniesienia wskazujące na potrzebę przyznania innym członkom społeczności praw do własnych poglądów, światopoglądu i wierzeń, określonego postępowania, odmiennego, a nawet sprzecznego z własnym stylem życia. Są to takie przykładowe sformułowania, jak: *nowoczesna tolerancja* (*Nietolerancyjna tolerancja*, TP, 24.11.2010), *wielonarodowa tolerancja* (*IPN przełamuje barierę*, Rz, 18.11.2009).

Kolejną wartością implikowaną przez *tolerancję* i z nią szczególnie wiązaną jest *równość obywateli* (*Rząd powie: równość dla wszystkich?*, P, 25.04.2013). W przekazach prasowych wskazuje się na związek tych dwóch wartości przede wszystkim w kontekstach społecznych: brak podziału społeczeństwa ze względu na wiek, płeć, rasę, wyznanie, niepełnosprawność. Synonimami takiej postawy są *równouprawnienie* i *równe traktowanie*.

W przekazach prasowych pojęcia etyczno-społeczne mają także nacechowanie socjologiczne. Odnoszą się do zachowań obserwowanych w danej grupie społecznej oraz wskazują na sposób odczuwania i funkcjonowania określonej hierarchii wartości w danej zbiorowości. W prasie nawiązuje się w sposób bezpośredni lub pośredni do wartości i ideałów charakterystycznych dla określonej mikrostruktury społecznej. Wiązanie zachowań utożsamianych ze swoistym stylem życia, inspirowanych określoną hierarchią wartości, jest szczególnie dobitnie podkreślane w takich pojawiających się sformułowaniach, jak: *etos lekarski* (*Wykluczeni z życia*, Rz, 13.01.2013), *etos robotniczy* (*Antyrobotnik Wałęsa*, URz, 27.05.2012), *etos zawodowy* (*Psy III RP*, URz, 16.06.2013).

W kontekście omówionych wcześniej połączeń wyrazowych z pojęciami etyczno-społecznymi widać, że w prasowych sposobach opisu i interpretacji rzeczywistości społecznej, politycznej, gospodarczej i kulturowej atrakcyjnym kierunkiem myślenia jest *humanizm*. Koncentruje się wokół człowieka, jego etyczno-społecznych uwarunkowań funkcjonowania w świecie. Dla uwypuklenia treści, które mają być szczególnym, bo motywacyjnym aspektem analizy, dodaje się do niego określenia wartościujące, np. *prawny* (*Chcemy tylko mięsa*, Rz, 15.12.2007), *świecki* (*Licencja na seksualne uświadamianie*, Rz 2.03.2011).

Powyższe rozważania prowadzą do następujących stwierdzeń. W przekazach prasowych pojęcia etyczno-społeczne są uwikłane w sytuacje wskazujące na uwarunkowania moralne, etyczne i społeczne różnych sfer działalności człowieka. Z drugiej strony, funkcjonowanie człowieka w różnych fragmentach świata realnego sprawia, że wspomniane pojęcia nadają sens i wskazują na uwarunkowania jego etyczno-społecznej działalności. Odnosząc się do problemów społecznych, gospodarczych, politycznych, a także kulturowych (obyczajowych), odsyłają do zagadnień moralnych i kwestii etycznych w nich dominujących. Opisują i interpretują społeczny aspekt działalności człowieka z uwzględnieniem czynników i okoliczności mających wpływ na jego wybory etyczno-moralne, uwarunkowane także sposobami funkcjonowania i działalnością instytucji społecznych i politycznych.

W prasie pojęcia te mają również znaczenie pragmatyczne, zwracając uwagę na moralny porządek życia społecznego. Utrwalają więc pożądane lub nieakceptowane zachowania ludzkie, ich rezultaty, postawy i cechy, a także to, co jest zgodne lub niezgodne z przyjętymi regułami etyczno-społecznymi. Wobec tego można mówić o tym, że pojęcia etyczno-społeczne sytuują pewne aspekty czynności i działań człowieka, podejmowanych w określonym celu, w kręgu wartości psychospołecznych.

Pojęcia te umiejscawiają człowieka na tle szerokich relacji społecznych, politycznych, gospodarczych, kulturowych (obyczajowych), w których dochodzi do wyboru określonych wartości. W ten sposób naświetlają pod względem aksjologicznym różne aspekty działalności człowieka, realizowane w społeczeństwie. Pokazują zarówno te naganne moralnie wymiary ludzkiej działalności w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym, ale również takie, które są zgodne z normami etycznymi. Niosą ze sobą wartościowanie i odnoszą się do systemu wartości, który jest pożądany w relacjach społecznych i regulowany normą społeczną. W określonym kontekście pokazują przekraczanie lub respektowanie pewnych społecznie i moralnie obowiązujących norm.

W przekazach prasowych połączenia wyrazowe z pojęciami etyczno-społecznymi wskazują na określone uwarunkowania powinnościowe i moralne, ze względu na przestrzeganie lub nierespektowanie społecznych norm w odniesieniu do człowieka, wydarzeń i wartości.

Literatura cytowana i wykorzystana

- Bartmiński J., Grzeszczak M., „Odpowiedzialność” w sieci semantycznej języka polskiego (między obiektywizmem relacji prawnych a subiektywnym poczuciem obowiązku), <http://www.rastko.rs/rastko/delo/13521> [stan z 12.11.2014].
- Bednarek A., 1982, *O sumieniu – rozważania semantyczne*, „Polonica” 8, s. 99–116.
- Beugrande A., Dressler W.U., 1990, *Wstęp do lingwistyki tekstu*, Warszawa.
- Bielińska-Gardziel I., 2006, *Odpowiedzialność*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań ankietowych*, Lublin, s. 158–162.
- Boniecka B., 1999, *Lingwistyka tekstu, teoria i praktyka*, Lublin.
- Boniecka B., 1994, *Tekst w kontekście (problemy metodologiczne)*, „Polonica” 16, s. 43–67.
- Bugajski M., 2006, *Język w komunikowaniu*, Warszawa.
- Cegiela A., 2007, *Jak mówi się o moralności w dyskursie publicznym*, „Prace Filologiczne” 53, s. 57–63.
- Ciecierski T., 2011, *Zależność kontekstowa. Wprowadzenie do problematyki*, Warszawa.
- Dobrzyńska T. (red.), 1990, *Tekst w kontekście. Zbiór studiów*, Wrocław.
- Dokurno J., 1993, *Odpowiedzialność*, [w:] J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska (red.), *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, Lublin, s. 85–94.
- Filar D., Piekarczyk D., 2006, *Językowo-kulturowy kontekst kultury*, [w:] J. Mazura, M. Rzeszutko-Iwan (red.), *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI w.*, Lublin, s. 223–235.
- Fleischer M., 1996, *System polskich symboli kolektywnych. Wyniki badań empirycznych*, Wrocław.
- Grzeczorzyczkowa R., 2012, *Świat widziany poprzez słowa*, Warszawa.
- Grzegorzyczkowa R., 1994, *Opis lingwistyczny a opis logiczny języka*, „Studia Semantyczne XIX–XX”, s. 43–47.
- Grzegorzyczkowa R., 2012, *Różne rozumienia wyrazu godność we współczesnej polszczyźnie*, [w:] A. Mikołajczuk, K. Waszakowa (red.), *Odkrywanie znaczeń w języku*, Warszawa, s. 13–29.
- Grzegorzyczkowa R., 2001, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa.
- Grzywaczewski D., 1997, *Słowa sztandarowe i potępiane w wybranych tekstach publicystycznych*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 15–31.
- Wojtyła K., 1979, *Elementarz etyczny*, Kraków.
- Kaczor M., 2014, *Konteksty użycia wybranych pojęć etyczno-społecznych we współczesnym dyskursie politycznym*, [w:] K. Jachimowska, B. Kudra, E. Szkudlarek-Śmiechowicz (red.), *Słowo we współczesnych dyskursach*, Łódź, s. 375–385.

- Kołąkowski L., 1997, *Mini-wykłady o maxi-sprawach*, Kraków, s. 53–58.
- Kwiek-Osiowska J., 1989, *Wpływ reformy gospodarczej na język ogólnopolski*, „Język Polski”, z. 3–5, s. 233–235.
- Langacher R. W., 2005, *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, Lublin.
- Nowakowska B., 2005, *Nowe połączenia wyrazowe we współczesnej polszczyźnie*, Kraków.
- Ostaszewska D., Sławkowa E., 1996, *Kontekst rozważania w strukturze tekstu*, (*Analiza funkcjonalno-strukturalna*), [w:] T. Dobrzyńska (red.), *Tekst i jego odmiany. Zbiór studiów*, Warszawa, s. 7–18.
- Pajdzińska A., 2001, *Co oko ciała, to sumienie duszy*, „Prace Filologiczne”, t. 44, s. 462–469.
- Pisarek W., 1989, *Inauguracja Okrągłego Stołu jako akt medialnej komunikacji politycznej*, „Zeszyty Prasoznawcze”, nr 4, s. 29–48.
- Pisarek W., 2002, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków.
- Pisarek W., 1999, *Polskie słowa sztandarowe na tle porównawczym*, [w:] S. Karolak, L. Bednarczuk (red.), *Studia lingwistyczne ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu na 70-lecie jego urodzin*, Katowice, s. 65–69.
- Pisarek W., 2005, *Słowa sztandarowe we współczesnych dyskursach Polaków o tym, co najważniejsze*, [w:] J. Bartmiński, U. Majer-Baranowska (red.), *Bariery i pomosty w komunikacji językowej*, Lublin, s. 311–323.
- Pisarek W., 2001, *Słownik wyrazów ważnych na tle innych słowników*, „Zeszyty Prasoznawcze”, nr 3–4, s. 143–152.
- Pisarkowa K., 1978, *Zdanie mówione a rola kontekstu*, [w:] T. Skubalanka (red.), *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 7–20.
- Puzynina J., Zdunkiewicz D., 1992, *Co język mówi o wartościach współczesnych Polaków*, „Ethos”, z. 2–3, s. 215–227.
- Puzynina J., 1997, *Kontekst a rozumienie tekstu*, „Biuletyn PTJ” 53, s. 15–32.
- Puzynina J., 1999, *Polskie leksemy odpowiedzialny i odpowiedzialność na tle języków europejskich*, [w:] L. Bednarczuk, S. Karolak (red.), *Studia lingwistyczne ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu na 70-lecie jego urodzin*, Katowice, s. 81–88.
- Radziewicz-Winnicki A., 2004, *Spółczesność w trakcie zmian*, Gdańsk.
- Sękowska E., 2007, *Głosa do „Polskiej leksyki polityczno-społecznej na przełomie XX i XXI wieku”*, http://www.polon.uw.edu.pl/bn/sekowska_02.pdf [stan z 12.11.2014].
- Sękowska E., 2010, *Modyfikacje znaczenia leksemu wolność w świetle danych leksykograficznych*, [w:] I. Burkacka, R. Pawelec, D. Zdunkiewicz-Jedynak (red.), *Słowa kładki, na których spotykają się ludzie różnych światów*, Warszawa, s. 31–37.
- Sztompka P., 1994, *Teorie zmian społecznych a doświadczenia polskiej transformacji*, „Studia Socjologiczne”, nr 1, s. 31–54.

- Zawadowski L., 1966, *Lingwistyczna teoria języka*, Warszawa.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., 2012, *Jeszcze o znaczeniu słowa honor w dawnej i współczesnej polszczyźnie*, [w:] D. Zdunkiewicz-Jedynak (red.), *Słowa i ich opis. Na drogach współczesnej leksykologii*, Warszawa, s. 197–206.
- Żydek-Bednarczyk U., 2005, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków.

Kontekst sytuacyjny tekstu a eksplikowanie określonych pojęć etyczno-społecznych (na przykładzie wybranych czasopism społeczno-politycznych i społeczno-kulturalnych)

Streszczenie

Celem artykułu jest omówienie tego, w jaki sposób to, co należy do świata zewnętrznego, ma znaczenie wtedy, gdy mówi się o określonych pojęciach etyczno-społecznych w tekstach prasowych. Jak składniki świata fizycznego, a więc czas, miejsce, wydarzenia, fakty, relacje przyczynowe, okoliczności, uczestnicy określonych sytuacji, wpływają na sposób określania moralnego porządku życia społecznego? Jak połączenie kontekstu z czynnikami sytuacji zewnętrznej warunkuje znaczenie, ale także rozumienie i funkcjonowanie określonych pojęć w sferze etyki społecznej? Jak uwarunkowania społeczne, gospodarcze, polityczne i kulturowe wpływają na określanie pojęć etyczno-społecznych w wypowiedziach prasowych?

Słowa kluczowe: etyka społeczna, językoznawstwo aksjologiczne, kontekst sytuacyjny, tekst.

The Situational Context of the Text and Certain Ethical and Social Concepts Explication (for Example of Selected Socio-Political and Socio-Cultural Journals)

Summary

The purpose of this article is therefore to discuss the how the things that belong to the outside world is important when talking about certain of ethical and social concepts in press. As components of the physical world, and therefore time, place, event, facts, causal relations, circumstances, participants in specific situations, affect on the method of determining the moral order of society? How the connection of context with factors of external situation determines the meaning, but also the understanding and functioning of certain concepts in the field of social ethics? How social, economic, political and cultural impact affect on the determination of ethical and social concepts in the press statements?

Keywords: social ethics, axiological linguistics, the situational context, text.